

JUSTINE VAN LAWICK

HOOP IN ACTIE

OVER HOOP, VERZET EN ACTIE IN VERANDERINGSPROCESSEN

Boom

Hoop in actie

Justine van Lawick

Hoop in actie

Over hoop, verzet en actie in
veranderingsprocessen

Boom

© J. van Lawick, p/a Boom, 2025

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Auteursrecht ten aanzien van tekst- en datamining en machine-learning is nadrukkelijk voorbehouden.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 j° Besluit van 27 november 2002, Stb. 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher. No part of this publication may be reproduced in the context of text and data mining for any other purpose which is not expressly permitted by law without permission of the publisher.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten van de illustraties en de artikelen volgens wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

De casuïstiek in dit boek is fictief en mogelijke herkenning berust op louter toeval.

Omslag: image realize

Binnenwerk: Mat-Zet bv, Weesp

ISBN 9789024473014

NUR 770

www.boom.nl

Voor Arthur Sonnen

Inhoud

Inleiding	9
Leeswijzer	15
1 De uitkomsten	17
2 Hoop, wat is het	20
2.1 Hoop als mysterie	22
2.2 Hoop in de kunst	28
2.3 En valse hoop?	32
2.4 Hoop en verzet	36
2.5 Acties van verzet en hoop in therapie	40
2.6 Van weerstand naar praktijken van hoop	42
3 Onderzoeker worden	45
3.1 Vormen van onderzoek	48
3.2 De onderzoeksgemeenschap	52
3.3 Onderzoeksvragen	53
3.4 Ethiek	54
3.5 Over refereren	55

4 Nomadisch converseren	61
4.1 Een collectie	63
4.2 Reflecties bij de uitkomsten van nomadisch converseren	66
5 Hoopvolle praktijken	77
5.1 Ecologische praktijken van hoop	78
5.2 Praktijken van hoop in muziek en kunst	87
5.3 Praktijken van hoop gecreëerd door social design	90
5.4 Samenvattende reflectie	94
6 Manifesten	96
6.1 Gewenste toekomsten creëren met manifesten	97
7 Systemische eco-manifesten	101
7.1 Eco-manifest voor Het Huis	101
7.2 Eco-manifesten met andere teams	108
7.3 Eco-manifesten met individuen	120
Tot slot	123
Leestips	129

Inleiding

Hoop = verbeelding = kunst = mysterie = leven

– Arthur Sonnen, januari 2023

Beginnen eindigt nooit en elk einde is een begin

– Justine van Lawick, 2018

Van 2018 tot 2023 deed ik een doctoraatsonderzoek aan de University of Bedfordshire in Engeland met de titel *Practices of Hope. Beginning never Ends*.

Waarom een onderzoek naar hoop, zo'n moeilijk te definiëren en ook wel omstreden begrip? Ik werd vijf jaar na de Tweede Wereldoorlog geboren, een tijd van wederopbouw en hoop. 'Nooit meer oorlog in Europa' was een leidende gedachte bij het vormen van de Europese Unie. Ik was betrokken bij de democratisering van de universiteit en de psychiatrie. We stredden voor vrouwenrechten en abortus; we steunden de emancipatie van homo's, lesbiennes en transpersonen. Racisme werd een belangrijk onderwerp en we reflecteerden kritisch op ons eigen racisme. In 1972 publiceerde de Club van Rome het verontrustende rapport *Grenzen aan de*

Groei,¹ dat opriep tot een andere levensstijl en tot bescherming van de planeet Aarde. Met anderen verzette ik me tegen de marktwerking in de zorg, een uitwas van het kapitalistische marktdenken – de zorg is geen markt.

En nu, ruim een halve eeuw verder, is de planeet Aarde ernstiger in gevaar dan ooit. Er is weer oorlog in Europa en op vele andere plekken in de wereld. De marktwerking in de zorg is toegenomen, met steeds meer controlemechanismen en bureaucratie tot gevolg. Het geweld tegen vrouwen is niet gestopt – femicide lijkt eerder toe dan af te nemen. Het recht op abortus staat wereldwijd ter discussie. Op vele plaatsen in Europa, Zuid- en Noord-Amerika, Azië en Afrika loopt de lhbtq+-gemeenschap gevaar. Migranten zijn alleen welkom als ze direct een economische meerwaarde vertegenwoordigen; alle anderen worden opgesloten, gemarginaliseerd of verstoten.

Het is een ontluisterende werkelijkheid aan het eind van mijn professionele en privéleven. Ik zou kunnen wanhopen, verzinken in hopeloosheid en me terugtrekken uit de wereld. Dat lukt mij echter niet. Ik blijf me opwinden over misstanden, ik blijf me engageren met de mij omringende wereld. Bovendien heb ik kleinkinderen die hun leven vieren en vol fantasie en hoop in het leven staan.

Hannah Arendt beschreef hoe haar liefde voor de wereld (*amor mundi*) de bron is waaruit zij put om in schijnbaar uitzichtloze situaties actief te blijven, om te zoeken naar stappen die ze kan nemen op weg naar een gelijkwaardige, sociale en

¹ Meadows, D.H., Meadows, D.L., Randers, J., & Behrens III, W.W. (1972). *Limits to growth: A report for the Club of Rome's project on the predicament of mankind* [Digitale scan]. Universe Books. www.donellameadows.org/wp-content/userfiles/Limits-to-Growth-digital-scan-version.pdf

rechtvaardige wereld.² Overal ter wereld zijn er mensen en gemeenschappen die dat streven delen en op hun eigen manier vormgeven. Daarmee voel ik me verbonden.

Die verbondenheid komt ook terug in mijn keuze voor het relationele, systemische perspectief in alles wat ik onderneem. Verzet, hoop en actie ontstaan niet in mensen, maar in de ruimte tussen mensen en de hun omringende omgeving.

In deze context besloot ik me meer te verdiepen in het ongrijpbare concept ‘hoop’ en daar onderzoek naar te doen.

In mijn lange psychotherapeutische praktijk ben ik hoop gaan zien als essentieel in veranderingsprocessen – vooral wanneer het schijnbaar uitzichtloze situaties betreft. Hoop is altijd onzeker en verbonden met de kwetsbaarheid van leven. Hoop is oncontroleerbaar en omarmt het ‘niet-weten en niet kunnen weten’. Juist in die onzekerheid ligt de mogelijkheid om te erkennen dat we ons leven kunnen beïnvloeden, samen met anderen. Zonder hoop kunnen mensen levenslust verliezen en verzanden in isolement, passiviteit en verlamming.

Er is veel verwarring over het concept hoop. Friedrich Nietzsche noemt hoop ‘het ergste van alle kwaad, omdat het de kwellingen van de mens verlengt’.³ Ook Hannah Arendt waarschuwde voor het risico dat hoop mensen passief kan maken. Ik veronderstel dat Nietzsche en Arendt verwijzen naar valse hoop – hoop die te positieve toekomst voorspiegelt en mensen afwachtend en passief maakt, waardoor het lijden wordt verlengd.

2 Arendt, Hannah (2017). *De menselijke conditie*. Vertaling van *The human condition* (1958) door C. Houwaard. Boom.

3 Nietzsche, Friedrich (2023). *Voorbij goed en kwaad*. Vertaling van *Jenseits von Gut und Böse* (1886) door Maarten van Buuren. Boom.

Hoop betekent voor mij juist een aanzet tot niet opgeven, tot actief verzet tegen onrecht en lijden. Dit wilde ik verder onderzoeken.

Ik heb geprobeerd te onderbouwen hoe belangrijk hoop is – niet als een afgebakend concept, maar als een mysterie, verbonden met levenskracht, met verzet tegen onrecht en lijden, met het verbeelden van mogelijke toekomsten en het actief toewerken naar die toekomsten, samen met anderen.

Tijdens mijn onderzoek werd het verband tussen verzet, hoop en actie steeds duidelijker. Dit bracht mij bij manifesten als een structuur en kompas waarin verzet, hoop en actie samenkomen. Manifesten zijn vooral bekend in het politieke domein, als pamfletten die politieke verandering beogen op verschillende terreinen. In die documenten wordt geformuleerd waartegen men zich wil verzetten, hoe een betere toekomst eruit ziet en welke stappen men kan nemen om daar te komen. Ik wilde onderzoeken of de structuur van manifesten ook bruikbaar zou zijn in de context van hulpverlening.

Ik begon dit onderzoek in 2018, na mijn pensioen – een levensfase met meer ruimte voor, en ook behoefte aan, reflectie en verdieping. Voor mij was dit ‘hoop in actie’. Onderzoek doen in een internationale groep waarin wij elkaar inspireerden en hielpen, maakte het mogelijk hindernissen te overwinnen en de hoop op een goede afronding levend te houden. Meestal wordt een doctoraatsstudie gedaan als onderdeel van een carrière in opbouw. Voor mij was het eerder onderdeel van de transitie naar een rustiger leven.

Ik schreef een lijvig werk van bijna 400 pagina's. Ik heb het niet laten drukken. Het leek me geen goed idee: door alle voor-

waarden schreef ik meer dan ik zinvol achtte. Daarbij ben ik me ervan bewust dat er veel van dergelijke boekwerken ongeopend op planken staan. Het idee om er een korte samenvatting van te maken met de kern van mijn onderzoek en de uitkomsten daarvan liet me echter niet los.

Het resultaat daarvan is deze tekst. De opdracht die ik aan mijzelf gaf, is om vakjargon te vermijden en te schrijven in begrijpelijk Nederlands. Ik volg niet precies de lijn van mijn dissertatie, maar heb een nieuw weefwerk gemaakt met de essentiële elementen. Wanneer ik voorbeelden aanhaal uit therapieën of interviews, zijn deze geanonimiseerd. Ik heb ervoor gekozen om te schrijven zonder uitgebreide bronvermeldingen. De auteurs die mij inspireerden ben ik dankbaar, en zij verdienen erkenning. Achterin is een beperkte leeslijst opgenomen waarin enkele voor mij belangrijke werken vermeld staan. Ook maak ik gebruik van voetnoten.

Hopelijk kan ik laten zien hoe belangrijk hoop is – niet als een afgebakend fenomeen, maar als een mysterie, verbonden met het verbeelden van mogelijke toekomsten en met levenskracht.

Dit boek draag ik op aan mijn man Arthur Sonnen, die tot mijn grote verdriet op 14 juni 2024 overleed. De voortdurende dialoog met hem maakt deel uit van dit werk.

Leeswijzer

Ik begin met wat meestal aan het eind komt: de uitkomsten van mijn onderzoek. Lezers kunnen dan afhaken omdat de inhoud hen niet voldoende interesseert, maar ik hoop natuurlijk dat de samenvatting uitnodigend is en nieuwsgierigheid opwekt – zo-als een boek, film of toneelstuk soms begint met de afloop, waarna er ruimte ontstaat om rustig het proces te volgen.

Vervolgens ga ik in hoofdstuk 2 dieper in op hoop, waarbij ik hoop verbind met verzet en actie. Men kan hoop *doen*; actie en hoop versterken elkaar. Vaak maakt verzet daar deel van uit – verzet als een startblok dat hoopvolle actie in gang kan zetten. Ik zal dit illustreren met voorbeelden uit verschillende contexten. Ook ga ik kort in op valse hoop, die juist leidt tot passiviteit.

Inmiddels baren ontwikkelingen in de wereld grote zorgen. De zachte krachten lijken weggedrukt te worden door machtswellust, strijd om grondstoffen en oorlogszucht. In die context worden verworven rechten op het gebied van sekse, seksuele voorkeur, ras – en ook voor dier en natuur – aangetast of zelfs tenietgedaan. *Hoop in actie* lijkt belangrijker dan ooit.

Hoofdstuk 3 gaat over het proces van onderzoeker worden:

Welke stappen moest ik daarvoor nemen? Wat is eigenlijk onderzoek doen, en wanneer noemen we iets wetenschappelijk – of juist niet? En aan welke ethische voorwaarden moet een onderzoeker voldoen? Welke vormen van onderzoek zijn er, en waar koos ik voor? Moest ik kiezen voor een bestaande methodologie, of kon ik die zelf ontwerpen? Ik schrijf ook over het refereren aan bronnen en het complexe proces dat daarmee verbonden is.

En hoe deed ik onderzoek naar hoop? Ik ontwikkelde, in samenspraak met mijn supervisors en co-onderzoekers, twee methodologieën. De eerste – *nomadisch converseren* – komt in hoofdstuk 4 aan de orde. Nomadisch converseren hielp mij te begrijpen dat we in het vak psychotherapie en systeemtherapie vaak leunen op taal en betekenis, terwijl veel mensen vertellen hoezeer iets ondernemen, in actie komen, helpt en hoop geeft wanneer ze zich slecht voelen.

Om meer zicht te krijgen op de werking van hoop en verzet in actie, beschrijf ik in hoofdstuk 5 een aantal hoopvolle praktijken op het gebied van ecologie, muziek en social design.

In het tweede deel van mijn onderzoek – hoofdstuk 6 en 7 – introduceer ik de tweede methodologie: *manifesten en eco-manifesten* als een structuur waarin hoop, verzet en actie samengaan. Dat onderzoek ik in systemische praktijken, waarin ik de mogelijkheden en het effect verken van het co-creëren van gewenste toekomst via eco-manifesten. Mensen kunnen zich met behulp van deze eco-manifesten gaan bewegen van meer ongewenste naar meer gewenste situaties. Dat kan gaan om kleine of grotere bewegingen.

Na een slotwoord volgt nog een leeslijst.

1

De uitkomsten

Wat men moet leren doen, leert men door het te doen.

– Aristoteles, 350 v.Chr.

Onderzoeken vormen nooit een afgerond geheel. Vrijwel alle onderzoekers hopen dat anderen op hun werk willen voortbouwen en stellen daartoe ook vaak nieuwe vragen op. Het proces van vragen stellen, onderzoek doen en voorlopige uitkomsten formuleren die op hun beurt weer vragen oproepen, kent geen begin- of eindpunt. Hieronder formuleer ik de uitkomsten van mijn onderzoek als voorlopige bevindingen en als deel van een levende dialoog.

- Hoop is een mysterie waarin lichaam, geest, emotie en verbeelding samen zorgen voor een levenskracht die helpt actief door te gaan in moeilijke tijden.
- Hoop wordt vaak het sterkst gevoeld in donkere tijden, wanneer wanhoop ook deel uitmaakt van de ervaring.
- Hoop helpt om open te blijven staan voor mogelijkheden, deze te herkennen en daarnaar te handelen – ook al zijn de uitkomsten altijd onzeker.
- Handelen, actie en hoop versterken elkaar.